

Az egyház birtokosi szerepkörét tükröző középkori angol helységnevek típusai*

1. A kereszténység kezdetei és a középkori kereszténység a Brit-szigeteken¹

Béda angol szerzetes 730 körül készített, az angolszász népek történetét, különösen a római rítusú és a kelta kereszténység szembenállását tárgyaló *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* című művében arra tesz utalást, hogy a kereszténység a 2. század végén jelent meg a római fennhatóság alatt álló Britanniában. 4. századiak lehetnek azok a keresztény jelképekkel díszített ezüstitárgyak, amelyek a kenti Lullingstone-ban, a hampshire-i Silchesterben, a dorseti Hinton St Mary-ben, valamint a cambridgeshire-i Water Newtonban kerültek elő régészeti ásatások során. A 3. vagy a 4. századra tehető az első brit keresztény vértanú, Albán mártírhala; lefejezése helyszínén halálát követően hamarosan szentély épült, mely az 5. század elejére zarándokhellyé vált (BEDE–MILLER 1999: 16–17, CHADWICK et al. 2010: 4, 10).

A feljegyzések szerint 314-ben York, London és Lincoln vagy Colchester városából való három brit püspök részt vett egy, az észak-afrikai egyházak ügyeit tárgyaló tanácskozáson a dél-franciaországi Arles-ben; a 359. évi, Riminiben tartott zsinat résztvevői között is említenek három brit püspököt, akik a császár anyagi támogatásával jutottak el az itáliai városba. Brit születésű volt a 380-as években Rómában élő aszketikus moralista, Pelagius is, aki az etikai szempontból helyes döntések meghozatalában, a jó cselekedetek gyakorlásában és a rossz kerülésében az ember szabad akaratának szerepét előtérbe állító tanaival a későbbiekben is sok vitát kiváltó mozgalmat (pelagianizmus) indított el (CHADWICK et al. 2010: 5–6, 14, ELIADE 2006: 597–598).

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

¹ A tradicionális nézet szerint az európai történelemben a középkor a Nyugatrómai Birodalom bukásával (476) vette kezdetét, s Angliában a rózsák háborúját lezáró bosworthi csatával (1485) ért véget. Mivel a Brit-szigeteken a kereszténység a római kor utolsó időszakában jelent meg, és a középkori kereszténység jellegét meghatározó erős pápai befolyás VIII. Henrik uralkodásának ideje alatt (1509–1547) szűnt meg, a történeti áttekintés időben mindkét irányban kissé túlnyúlik a hagyományos értelemben vett középkor bemutatásán.

A több vonatkozásban barbárnak tekinthető angolszász hódítók az 5. század közepén érkeztek a rómaiak által magára hagyott Britanniába, s a 6. század végére elfoglalták a mai Anglia jó részét és a Skót-alföld területét, a művelt, keresztény vallású romanizált briteket a walesi, valamint a dél- és északnyugat-angliai vidékekre szorítva vissza. A pogány angolszászok vallási szokásairól a korabeli források keveset árulnak el. Ugyanakkor egyes angol helynevek — melyek az angolszász panteon egyes istenségeinek nevéből és a *lēah* 'erdő, tisztás' (CDEPN. 364, *Lea* címszó alatt) névrészekből épülnek fel (pl. a derbyshire-i *Wensley* 'Woden szent ligete', az essex-i *Thundersley* 'Thunor erdeje', a surrey-i *Tuesley* 'Tiw istenségnek szentelt erdő vagy tisztás'; CDEPN. 662, 614, DBPN. 469),² vagy pogány szentélyekre, kultikus jelentőségű ligetekre utalnak (a surrey-i *Willey* 'szent liget pogány templommal' vagy a londoni kertváros, *Harrow* 'pogány templom(ok)'; DBPN. 499, CDEPN. 282) — egybecsengenek jelentéstartalmukban Tacitus, a római történetíró a kontinensen élő germán törzsek első század végi vallásgyakorlatáról adott leírásának bizonyos elemeivel. A hagyományos nézet szerint brit templomépület, szentély jelenlétére utaló *eccles* 'templom, kelta keresztény központ' (CDEPN. 207) névrészt tartalmazó helynevek jelentős számából arra következtetnek a történészek, hogy az angolszász hódítók jellemzően nem pusztították el az ilyen jellegű építményeket (CHADWICK et al. 2010: 9–12, DAVIES 2002: 227–228, HOUGH 2016: 98, REANEY 1960: 81).

Az Ír-szigetre, bár nem tartozott a birodalomhoz, a római civilizáció számos eleme eljutott a kereskedelem, valamint a Britannia ellen irányuló zsákmányszerző rabló hadjáratok révén. A szigeten a kereszténység megjelenése és terjedése az 5. század kései, a 6. század korai szakaszában zajló, beháborúktól kísért társadalmi átalakulással esett egybe. A britanniai születésű Patrik, akiről a legenda úgy tartja, hogy 433 táján Lóegaire király előtt prédikált Tarában, később pedig vezetése alatt álló érseki templomot alapított Armagh-ban, a kereszténység brit kelta vonulatával ismertette meg a gael kelta eredetű szigetlakókat. Palladius, akit I. Celesztin pápa 431-ben nevezett ki az írek első püspökévé, ugyanakkor a római kereszténység tanait hirdette a szigeten (CHADWICK et al. 2010: 12–15, DILLON–CHADWICK 2000: 159–205).

Az Ír-szigetről került vissza a kereszténység a mai Skót-felföld területére. Az ír származású Columba a területen élő északi piktek megtérítését célzó misszióját a népcsoport hatalmi központja felé vezető tengeri útvonalak találkozásánál fekvő, a Belső-Hebridákhoz tartozó Iona szigetéről irányította. A hagyomány szerint Columba 563-ban alapított monostort a szigeten, amely ekkor a Dál Riata nevű gael királyság része volt. Columba tevékenysége ötvözte a kelta és a római ke-

² Az angolszász Woden, Thunor és Tiw istenek a skandináv mitológia Odin, Thor és Tyr istenségeinek felelnek meg.

reszténység egyes eszményeit: monostora egyszerre biztosított lehetőséget a kelta egyház által nagyra értékelt egyéni elvonulásra, remete életre és az inkább a római irányvonal által előnyben részesített szerzetesi közösségi életformára; a szerzetesek hittérítő és — a kelta tanok szerint kevésbé elvárható módon — lelkigondozó feladatokat egyaránt elláttak. A viking támadások miatt a szerzetesi közösség 807-ben a Meath ír királyságbeli Kells-be költözött (CHADWICK et al. 2010: 14, DILLON–CHADWICK 2000: 159–205).

A római kereszténység tanainak az angolszászok körében való terjesztésére, a hierarchikus egyházszerkezet kiépítésére 597-ben Gergely pápa a Brit-szigetre küldte Ágostont és negyven társát. A szerzetesek számára Æthelberht, Kent királya Canterbury-ben biztosított székhelyet, innen kiindulva folytatták hittérítő és püspökségeket szervező tevékenységüket. Ágoston 601-ben Canterbury első érseke lett, s a folyamatos levelezésnek köszönhetően ilyen minőségében is komoly hatással voltak rá Gergely pápa toleranciára, tudományos felkészültségre, bizakodásra intő elvei. Ágoston a helyi politikai viszonyokat és a nyelvet kiválóan ismerő brit püspököket is megpróbálta bevonni az angolszászokat érintő térítő munkába, ők azonban a hosszas tárgyalások ellenére sem mutattak hajlandóságot arra, hogy a római tanokat hirdessék, s hogy ellenfeleik körében prédikáljanak (CHADWICK et al. 2010: 17–18, SZÁNTÓ 1986: 16–18).

Ágoston térítőmunkája így is sikerrel járt: Æthelberht király, s vele Dél-Anglia népének jó része tevékenysége nyomán korán keresztény hitre tért. Æthelberht megnyerését tükrözi, hogy a király törvénykönyvében az egyház és az egyháziak tulajdonának védelmét biztosító törvényt az uralkodó és a más társadalmi rétegek ellen elkövetett vétségeket szankcionáló törvények elé helyezte. Paulinus, aki a római misszionáriusok második, 604-ben érkezett csoportjából való volt, s aki újraalapította az angolszászok által megsemmisített yorki püspökséget,³ 627-ben keresztelte meg Edwint, az északi Northumbria királyát; Sigeberht, Kelet-Anglia királya pedig Galliában vette fel a kereszténységet. Nem sikerült azonban megnyerni a keresztény hit ügyének Pendát, Mercia királyát, és Æthelberht, valamint Edwin utódai is vissza-visszatértek a pogány vallás gyakorlásához. Northumbriában akkor szilárdult meg a kereszténység, amikor az Ionán megtért Oswald, Edwin elődjének fia 633-ban legyőzte a királyságban hatalmaskodó Cædwalla walesi uralkodót, s behívta országába Aidan ionai püspököt, aki a társaival 635-ben Lindisfarne szigetén telepedett meg, s onnan kiindulva eredményesen terjesztette a kelta kereszténység tanait a területen (CHADWICK et al. 2010: 18–19, 23).

Az új hit terjedésére mutat, hogy az eddig fegyverek és ékszerek míves díszítésében megmutatkozó magas színvonalú angolszász kézművesség egyre inkább

³ York 735-ben lett érsekséggé Ecgbert tevékenysége nyomán, aki III. Gergely pápától ekkor kapott palliumot. A yorki érsekség azonban csak a normann hódítás időszakában tudott teljesen függetlenné válni a canterbury-i érsekségtől.

kiterjedt a kéziratok, kőszobrok, épületek és templomi berendezések keresztény motívumokkal való dekorálására is. Az angolszászok körében a kereszténység azért is tudott viszonylag könnyen terjedni, mert bizonyos gondolatai nem estek túlzottan távol a korábbi eszményektől: így a feltétlen hűség és engedelmesség kívánalma; a szellemi lények létezésébe vetett hit; a bibliai képek, melyek a keresztény életet a háborúsághoz hasonlítják, mind-mind ismerős elképzelések lehetnek az angolszászok előtt. Az ellenségeskedéshez és harchoz szokott angolszászok számára a szeretet fontosságát, a jobb élet reményét hangsúlyozó keresztény üzenet a mindennapi életvitelben is kedvező változást ígért (CHADWICK et al. 2010: 12, 21–24).

A kelta és a római kereszténység elvi ellentmondásai az utóbbi javára látszótlak kiküszöbölődni a Brit-szigeteken: Wilfrid, későbbi yorki püspök érvei nyomán a római tanok általános elfogadásával végződött a 664. évi whitbyi zsinat, amely a húsvét időpontjának kiszámítására az Iona szigetén használatos módszert vetette össze a Rómában alkalmazott metódussal. A zsinaton hozott döntés nyomán dolgozta ki az időszámítás kérdései iránt is érdeklődő Bédá a húsvét ünnepe meghatározásának szabályait, amely első ízben tett ismertté angol tudós szerzetest a nyugati keresztény világban. A 7. század közepére az angolszász arisztokrácia legalább névleg keresztény volt, a királyi udvar és az egyház szervezete pedig erősen összekapcsolódott (CHADWICK et al. 2010: 24, 25–31).

A kelta egyházszervezet sajátosságaival áll ugyanakkor összefüggésben a monostorok töretlen népszerűsége a Brit-szigeteken. A kelta keresztény vallási élet központja egy-egy nagy hatású helyi monostor volt, melynek apátja, apátnője egy személyben szervezte meg egy nagyobb terület egyházi felügyeletének intézményeit és irányította azok munkáját. A tekintélyes apátok, apátnők, akik gyakran álltak rokonságban a királyi családdal, világi feladatokat is elláttak: politikai tanácsadók, diplomataik is voltak. Ugyanígy a monostorok is kettős, egyházi és világi szerepet kaptak: lakhelyeül szolgáltak az elsősorban hittérítő, tanító tevékenységet végző szerzeteseknek; de kórházként, szálláshelyként és árvaházként is funkcionáltak. A kelta egyház felépítését az egymástól jelentősebb távolságra elhelyezkedő, független monostorok laza szövetsége jellemezte (BÖLCSKEI 2013: 176–177, CHADWICK et al. 2010: 21, 27, DILLON–CHADWICK 2000: 159–205, ROSS 2004: 110–121).

ALAN G. JAMES (2009) vélekedése szerint a brit kelta egyház által a későbbi Northumbria területén birtokolt földterületekről az *eccles* névrészt tartalmazó mai helynevek adhatnak tájékoztatást. A korábbi elképzelés szerint a végső etimont tekintve a latin *ecclesia* 'gyülekezet, egyház' szóra visszavezethető kifejezés 'templom, kelta keresztény központ' jelentéssel bírt (lásd fent, CDEPN. 207, HOUGH 2009, REANEY 1960: 81), ám a kérdéses szót tartalmazó nevekkkel jelölt objektumok földrajzi elhelyezkedése JAMES megállapítása szerint nem egyezett-

hető össze a keresztény vallásgyakorlat kései római időszakból ismert helyi központjainak területi megoszlásával. JAMES úgy véli, hogy a latinból a brit keltába *eglēs formában került kifejezés eredetileg olyan összetett jelentésű köznévvé lett, amely egyaránt vonatkozott egy korai keresztény közösség lakóhelyére és az általa megtestesített egyház birtokában lévő földterületre. Ezek a gazdaságilag önálló, adminisztratív tekintetben önálló egységek a 6. századra alakulhattak ki a területen. Az ide érkező angolszász hódítók e birtoktípus jelentőségét, a kialakítandó térszervezés szempontjából való hasznosságát felismerték; az egyházi tulajdont képező földbirtok típusát, ezzel összefüggésben a korábbi területfelosztást a keresztény hitre tért angol uralkodók többé-kevésbé fenntartották, továbbfejlesztették. Az egyházi birtoktípust jelölő brit kifejezés pedig *eclēs alakban, tulajdonnévi értékben került át az angol nyelvbe, s ez jelentkezik eccles formában a megfelelő jelenkori helynevekben. Az *eglēs/*eclēs kifejezés 'templom' értelme JAMES meglátása szerint kései, másodlagos fejlemény az eredeti 'egyház mint intézmény' jelentéshez képest.

A monostorok alapítása a 7. és 8. század során is tovább folytatódott. A páros alapítású monkwearmouth–jarrowi monostort 674-ben létesítették (Jarrowban nevelkedett, élt és munkálkodott a már többször is említett Béda); ugyancsak közös irányítású, ám külön monostort hozott létre 657-ben Oswiu, northumbriai király a szerzeteseknek és az apácáknak Whitby-ben (Cædmon, a pásztorköltő lakóhelye volt); de ebből az időből származik az írországi Mayo-ban angol szerzetesek számára felépített apátság is (CHADWICK et al. 2010: 19, 29).

A királyi alapítású monostorok a birtokukban lévő földterületek által hozott jövedelem révén egyben az uralkodói hatalom gazdasági támaszai is voltak. A királyi család mellett a nemesség tagjai is egyre gyakrabban létesítettek monostorokat, részben szintén anyagi megfontolásból. A monostorokhoz, rendházakhoz tartozó földterületek ugyanis sajátos jogállással bírtak az angolszász Angliában: mentesek voltak bizonyos hűbéri kötelezettségektől, így például nem kellett megfelelő számú katonát kiállítani utánuk. A főurak ezért igyekeztek az egyébként ténylegesen meglévő vallási buzgalmukat azzal is kifejezésre juttatni, hogy jelentős földterületeket adományoztak egy-egy általuk alapított egyházi intézménynek. Mivel a monostorok, rendházak élére a saját rokonságukba tartozó apátot, gyakran apátnőt neveztek ki, s mivel a földadomány az intézmény elidegeníthetetlen tulajdona volt, így azt is elérték, hogy az adományozott földterület végső soron a család felügyelete alatt maradt (CHADWICK et al. 2010: 38).

A 8. századra több típusú monostor alakult ki Angliában: a királyi család vagy más főrangúak által alapított, intellektuális központokként működő s európai vonatkozásban is számon tartott jelentős monostorok mellett kisebb nemesi családok irányítása alatt lévő (jellemzően női) rendházak és többnyire világi papokból álló, néhány fős kis közösségek egyaránt jelen voltak az országban. A

monostorok, rendházak leginkább saját szabályzatot követtek, amelyek azonban gyakran a Szent Benedek-rend reguláin alapultak. A világi papsághoz kötődő rendházak illetékességi területükön lelkigondozást végeztek, később, a plébánia-rendszer kialakulásakor pedig gyakran váltak az egyházmegyén belüli igazgatási egységek központjaivá. Az egy-egy egyházmegye területén lévő, szigorúbb szerzetesi életrendet elíró kolostorokat a hivatalban lévő püspökök igyekeztek saját fennhatóságuk alá vonni. A korszakban a monostorok, amelyek biztosították az oktatást, a vallási szertartásokat a világi hívek számára, vagy éppen a helyi nemesség közbenjáró imádságok iránti igényeit elégítették ki, az egyházszervezet fontos alkotóelemei voltak. Jelentőségüket mutatja az is, hogy birtokaik, illetékességi területük határai gyakran tovább éltek a formálódó plébániák határvonalaként (CHADWICK et al. 2010: 38–39).

A későbbi századok során az angolszász monostorok állományát és rendszerét külső és belső hatások többször is átalakították. A monostorok 9. század végi elenyészését részben az ország közepét, az ún. Danelaw területét érintő pogány skandináv hódítás egyházi intézményeket pusztító hatása, részben pedig Alfréd wessexi király a kolostorok állapotát elhanyagoló s inkább a szellemi megújulást, a műveltségi szint emelését szorgalmazó vallási reformtörekvései idézték elő. I. Edgár angol király nevéhez fűződik a 960-as–970-es évek szerzetesi reformmozgalma, amely a bencés irányvonal törekvéseit követte, s főként Dél- és Kelet-Anglia területén monostorok sokaságának létrehozásával, átszervezésével járt együtt. Az újonnan alapított vagy megújított monostorok, valamint az egyházszervezet előjárói az éppen egységesülő angol királyság társadalmi és politikai érdekeinek szolgálatát tartották szem előtt, vizonzásképpen az egyházi reformtörekvések képviselői fontos állami hivatalokat töltöttek be, s királyi pártfogásban részesültek. Az egyház politikai befolyása tovább nőtt II. (Tanácstalan) Æthelred király uralkodása idején, aki a millenniumot körülvevő apokaliptikus jövendölések hatására a kegyelem elnyerése érdekében könnyen rábeszélhető volt újabb és újabb egyházi kiváltságok és földterületek adományozására (CHADWICK et al. 2010: 33–37, 42–47).

A normann időszakban az angolszász egyházi arisztokrácia, a világihoz hasonló módon, normann származású előjárókra cserélődött. A normann egyház a kissé dekadensnek tekintett angolszász egyházzal szemben erős pápai befolyás alatt állt. A 11–12. századi nyugat-európai egyházi reformtörekvésekhez kapcsolódva az angolszász rendházak egy része a szerzetesi fegyelem megszigorítására normandiai monostorok leányintézménye lett. Az Angliában hivatalt viselő idegen származású egyházi előjárók ugyanakkor jellemző módon támogatták a helyi, óangol szentek tiszteletét, és az alapvetően angol nyelvű népi vallásosság kialakult szokásait sem változtatták meg. Az angolszász vidék tájképét azonban a normann hódítók hatalmukat is szimbolizáló jelentős nagyságú román stílusú katedrálisok építésével alakították át (CHADWICK et al. 2010: 49–57).

A normann időszakban a monostorok birtokában lévő földterületek után is kellett a király számára katonát állítani, a lovagok megélhetését pedig alapvetően a monostori földbirtok darabjainak számukra történő elidegenítésével biztosították. Az angliai egyház földtulajdonának további csökkenését eredményezte a korszakban, hogy az új normann hűbérurak angliai birtokaikat előszeretettel adományozták franciaországi kolostoroknak. Az újabb és újabb szerzetesi reformok, a ciszterciek, a karthauziak, a premonstreiek, a kolduló rendek és a lovagrendek, a templomosok és a máltaiak megjelenése, valamint az egyetlen angol eredetű szerzetesrend, a Gilbertine-rend 1130 körüli megalapítása eredményeként a 13. századra így is mintegy 20 000 szerzetes és apáca élt az országban (CHADWICK et al. 2010: 59–64).

A monostorok — amelyek a 16. századra az összes egyházi bevétel mintegy fele fölött rendelkeztek, s az angliai földbirtokok negyedét tudhatták tulajdonuknak — megélhetésük biztosítására a helyi közösségek szerves részévé váltak, birtokaik ügyeinek intézése és üzleti vállalkozásaik következtében szükségszerűen szekularizálódtak, miközben a világtól való elzárkózás, a szerzetesi életforma megtartása a világiak részéről továbbra is kívánalomként fogalmazódott meg a rendházak lakóival szemben. Ennek a kettős elvárásnak nem lehetett hosszú távon megfelelni, a fennmaradásuk érdekében világivá váló egyházi intézményekkel a reformáció tanaival ismerkedő laikusok egyre elégedetlenebbek voltak. Ez a folyamat vezetett az 1530-as évek végén a monostorok felosztatásához, melyet VIII. Henrik, akit az angol Parlament a pápától elszakadó Anglikán Egyház fejévé tett, rendelt el. A monostorok történeti szerepe Angliában elsősorban az volt, hogy a középkori egyházszervezet pápai befolyásra történő kiépítését lehetővé tegyék az országban, s miután ezt a funkciójukat betöltötték, többé már nem volt szükség rájuk (CHADWICK et al. 2010: 64, 132).

A hívek lelkigondozásának feladatát a világi egyházszervezet intézményei, a plébániák vették át. A plébániákhoz tartozó egyházközségek határai az 1400-as években lényegében a két-, háromszáz évvel azelőtt kialakult állapotokat őrizték. A 15. században mintegy 9500 plébániatemplom létezett Angliában, sok közülük építészetileg az angol gótika díszített és függélyes stílussal jellemezhető szakaszának sajátosságait viselte magán. A korszakban, különösen Kelet-Angliában és Somersset megyében, jellemző volt, hogy a köznemesség tagjai, a jómódú gyapjúkereskedők, az egyházi előjárók szülő- vagy lakóhelyükön az utóbbi stílusban építették fel vagy át a vidéki templomokat. Gyakori volt a káplánnal ellátott, állandó vagy időszakos gyászmisék helyszínéül szolgáló alapítványi kápolnák létesítése is a templomok körül. Jó néhány esetben az adományozó által biztosított járadék kevésnek bizonyult a kápolna fenntartásához, így a mise tartásának kötelezettsége alól felszabadult káplánok a templom plébánosa vagy vikáriusa mellett segítettek a hívek oktatásában, zenei nevelésében. A királyi család, a világi, az egyházi arisztokrácia tagjai és a gazdag kereskedők, főként Oxfordban és Camb-

ridge-ben, egyetemi, főiskolai kollégiumokat létesítettek, amelyek kezdetben egyházi és állami hivatalnokokat képeztek (CHADWICK et al. 2010: 63, 96, 106–112).

2. Az egyház birtokosi szerepét tükröző középkori angol helységnevek nyelvi sajátosságai

Az alábbiakban az egyház birtokosi szerepéről egyházi személyre, illetve intézményre utaló névrész segítségével tükröző középkori angol helységnevek főbb lexikális (2.1.), szemantikai és szintaktikai jellemzőit (2.2.) mutatjuk be VICTOR WATTS helynévszótárának (CDEPN.) adatai alapján.⁴

2.1. Lexikális jellemzők

A megfelelő helységnevek lexikális elemzése során kirajzolódik, hogy a birtokosi szerepkörben lévő egyházi személyre utaló névrészek állománya főként ó-, illetve középanyol lexémákból áll, pl. óa. *prēost* ('pap', CDEPN. 482, *Preston* a.), óa. *munuc* ('szerzetes', CDEPN. 419, *Monkton* a.), középa. *canoun* ('kanonok', CDEPN. 20, *Ashby* (12) a.), óa. *abbod* ('apát', CDEPN. 1, *Abbotsbury* a.), középa. *nunne* ('apáca', CDEPN. 445, *Nuneaton* a.), óa. *mynçen* ('apáca', CDEPN. 416, *Minchinhampton* a.), óa. *biscop* ('püspök', CDEPN. 60, *Bishopstone* a.). E kifejezések gyakran latin fordításban jelentek meg az írásbeliségben, s ebben a formában maradtak akár hosszabb időn keresztül is a helységnevek részei. A kérdéses latin lexémák a településnevekben sokszor jelentkeztek egyes vagy többes szám birtokos esetben, pl. *monachorum* ('a szerzeteseké', CDEPN. 96, *Buckland* (14) a.), *canonicorum* ('a kanonokoké', CDEPN. 673, *Whitchurch* (8) a.), *abbatissae* ('az apátnőé', CDEPN. 505, *Abbess Roding* a.), *episcopi* ('a püspöké', CDEPN. 322, *Huish* (4) a.), *prioris* ('a perjelé', CDEPN. 11, *Alton Priors* a.), *puerorum* ('a szolgálóké', a lincolni székesegyház karénekeseire vonatkoztatva, MATTHEWS 1972: 114) (vö. még REANEY 1960: 205, CAMERON 1969: 130–132).

A latin lexémát tartalmazó helységnevekkel összefüggésben CONSTANCE M. MATTHEWS (1972: 114–115) arra hívja fel a figyelmet, hogy ezek a névformák jellemzően kis, vidéki települések megjelölésére maradtak fenn hosszabb időn keresztül, mivel előbb az egyházi, később pedig a jogászai gyakorlat tudatosan fenntartotta őket a szűk körű helyi hivatalos írásbeliségben. Egy-egy esetben más típusú korai dokumentumban a szóbeliségben használatos megfelelő angol névalakok is felbukkannak, igazolva, hogy a latin lexémák fordítás útján kerültek be a kérdéses helységnevekbe, pl. a dorseti *Toller Fratrum* és *Toller Porcorum*

⁴ A birtokló egyházi személyre, illetve intézményre utaló névrész vonatkozása a településnevekben összemosódhatott: az egyházi személy szerepelhetett birtokosként a helységnevében úgy is, mint a tulajdonosi jogkörrel bíró egyházi intézmény vezetője.

nevek *Monks Toller* ('a szerzetesek Tollerje') és *Swine Toller* (*Swyne Tolre*, 'disznók Tollerje') formában is adatoltak a középkorból (CDEPN. 621, *Toller Porcorum* a., vö. még GELLING 2010: 24).

REANEY, PERCY H. (1960: 205–206) a genitivusi és a nominativusi formájú latin megkülönböztető névrészek, illetve a nekik funkcióban megfelelő angol névrészek használatának keveredésére mutat rá egy-egy településnév középkori adatsorában: 1288: *Cerne Abbatis* > 1447: *Serne Abbas*, 1270: *Nyweton Abbatis* > 1338: *Nyweton Abbots* (CDEPN. 122, *Cerne* (1) a., 436, *Newton* (20) a.). A latin névrészek névhasználók által való értelmezésének nehézségeit tükrözik a következő példák: 1237: *Roinges Abbatisse* > 1518: *Abbeys Rothyng*, a barkingi apátnő tulajdonában, a mai *Compton Abbas* névforma 1293-as *Cumpton Abbatisse* előzménye, amely arra utal, hogy a helység a shaftesburyi apátnő birtokában volt (CDEPN. 505, *Abess Roding* a., 153, *Compton* (7) a.).

A birtokosi szerepkörben lévő egyházi intézményre utaló névrészek állománya a középkori angol településnevekben tartalmazott köznévi eredetű lexémákat, így például megjelentek az óa. *hiwan* ('vallási közösség', CDEPN. 146, *River Clyst* (1) a.), az ófr. *chartrouse* ('karthauzi szerzetesek rendháza', CDEPN. 127, *Charterhouse* a.), a latin *frater* ('szerzetes', CDEPN. 621, *Toller Fratrum* a.) kifejezések ilyen funkcióban a helységnevekben. Más esetekben tulajdonnévi eredetű névrész, így a birtokló intézmény neve vagy székhelyének megnevezése utalt az egyházi intézmény tulajdonosi jogkörére a településnévben, pl. 1558x1603:⁵ *Pawles Walden* (Herts, CDEPN. 644, *St Paul's Walden* a.) a londoni Szent Pál-székesegyház, 1257: *Offord Clunye* (Cambs, CDEPN. 449, *Offord Cluny* a.) a franciaországi clunyi apátság birtokában volt.

2.2. Szemantikai és szintaktikai jellemzők

Egy névrészből álló, a vizsgált típusba tartozó középkori angol településnevet alig találunk forrásunkban. Egy morfológiai szerkesztettséget nem mutató, egyházi intézmény birtoklására utaló példa: 1243: *Chartuse* ('karthauzi szerzetesek rendháza', Somers, CDEPN. 127, *Charterhouse* a.).

A két névrészből felépülő névformák esetében vagy a bővítményrész, vagy az alaptag utalt egyházi személy, illetve intézmény birtoklására. Amennyiben a bővítményrész volt ilyen szerepű, s mellette földrajzi köznévi alaprész állt, utóbbi jellemzően birtoktípusra, illetve földrajzi alakulatra vonatkozó névrész volt. A névformákban jelentkező birtoktípus lehetett például 'birtok, uradalom', pl.

⁵ A dolgozatban az illusztratív névpéldák adatolása a következő: a lejegyzés évszámát a névalak betűhív formája követi, majd zárójelben, ha az értelmezés ezt megkívánja, a névforma jelentésének és magyarázatának megadása, továbbá a név által jelölt helység megyebeli elhelyezkedésére utaló rövidítés és a forrás megjelölése következik. A lejegyzés évszámának megadása és a megye nevek rövidítése a CDEPN. gyakorlata szerint történik.

1244: *Muneketon* ('szerzetesek birtoka', Devon, CDEPN. 419, *Monkton* (1) a.), 1086: *Hinton(e)* ('a közösség birtoka', egy vallási vagy egyéb közösség háztartásának szolgálóit eltartó majorságra vonatkoztatva, Northants, CDEPN. 306, *Hinton* (1) a.); 'távoli birtok, uradalom', pl. 1275: *Biscupthorp* ('a püspök távoli birtoka', a yorki érsek rezidenciája, NYorks, CDEPN. 60, *Bishopthorpe* a.); 'majorság', pl. 1086: *Abedesberie* ('az apát majorsága', a glastonburyi apátság volt, Dorset, CDEPN. 1, *Abbotsbury* a.); 'lak', pl. 1178: *Prestecota* ('papok lakja[i]', a whistoni pap majorsága, Mers, CDEPN. 482, *Prescot* a.); 'major', pl. 1242: *Prestwic* ('a pap[ok] majorja', a pontelandi egyházközséghez tartozott, Norhum, CDEPN. 483, *Prestwick* a.); 'távoli major', pl. 1301: *Nunmethorpe* ('az apácák által bírt távoli major', egy kis ciszterci apácakolostor után, Cleve, CDEPN. 445–446, *Nunthorpe* a.); 'bekerített terület', pl. 1086: *Biscopewrde* ('a püspökök bekerített területe', a coutances-i püspöké volt, Avon, CDEPN. 60, *Bishopsworth* a.); vagy 'vár', pl. 1282: *Bisshopescastel* ('püspök vára', a herefordi püspök tulajdona volt, Shrops, CDEPN. 60, *Bishop's Castle* a.).

A megfelelő névformákban előkerülő földrajzi alakulatok között található például 'völgy', pl. 1167: *Presthope* ('a papok völgye', Shrops, CDEPN. 482, *Presthope* a.); 'mocsár', pl. 1176–1255: *Prestfen* ('pap mocsár', Northum, CDEPN. 482, *Pressen* a.); 'erdő' vagy 'tisztás', pl. *[1065]18th: *Preostle* ('pap erdő vagy tisztás', CDEPN. 482, *Prestleigh* a.), 1239–1334: *Hyneholt(e)* ('[a] háznép erdeje', a barkingi apátság nővéreire vonatkoztatva, GLond, CDEPN. 270, *Hainault* a.); illetve 'föld', pl. 1316: *Moneclond* ('a szerzetesek földje', a franciaországbeli conches-i apátság tulajdonában volt, H&W, CDEPN. 419, *Monkland* a.).

THOMAS PICKLES (2009) a *bisopes-tūn* ('a püspök birtoka'), *muneca-tūn* ('a szerzetesek birtoka') és *prēosta-tūn* ('a papok birtoka') típusú nevek keletkezésének körülményeit vizsgálva elmondja, hogy a 7. század és a 8. század első fele során a vallási közösségek számára adományozott földterületek a püspökök, illetve az apátok, apátnók felügyelete alatt voltak ugyan, de közösségi tulajdonban lévő, egységes birtoktestként tartották őket számon. Változást a korszakban alapított, sokszor nem kellően elhivatott vallási közösségek számának gyarapodása hozott. Az egyház számára adományozott, s ezáltal a hűbérúrnak járó szolgáltatások alól kimenekített földterületek visszaszerzése a királynak, az új közösségek feletti befolyás megszerzése, a szerzetesi életforma megtartásának élénkítése a püspököknek állt érdekében. A 8. század második felétől Dél- és Nyugat-Angliában ezért megindult a vallási közösségek földterületeinek a király, illetve a püspökök által való kisajátítása, a közösségekhez tartozó javadalmak elosztásának átalakítása. A 11. századig elhúzódó átszervezés során a korábban egységes adománybirtokok egyes darabjait a püspököknek, más darabjait a szerzeteseknek, illetve a tőlük egyre inkább elváló klérus tagjainak a fenntartására elkülönítették,

ezek jelölésére keletkezettek a *Bishop(s)ton(e)*, *Monkton*, illetve *Preston* típusú megnevezések. A névtípus a 9. és 10. században skandináv fennhatóság alatt lévő közép- és kelet-angliai területeken (vö. Danelaw) ritkán jelentkezik, ami részben annak köszönhető, hogy az északi hódítók a monostorok többségét kifosztották és megszüntették ezen a területen, részben pedig annak tudható be, hogy a területet később elfoglaló wessexi királyok megbízottjai az itt fennmaradt egyházi birtokok dél- és nyugat-angliai mintát követő átszervezésére nem vállalkoztak.

Ha a névforma tulajdonnévi alaprészből és egyházi birtokosra utaló bővítőmennyészből épült fel, az utóbbi névösszetevő a megkülönböztető névrész funkcióját töltötte be. A megkülönböztető névrész a középkori angol településnevekben egyaránt állhatott a tulajdonnévi alaprészt előtt és mögött. Amennyiben elől állt, az egyházi személyre vagy intézményre utaló lexéma leggyakrabban alapalakban jelentkezett a névben, pl. 1324: *Munkheselden(e)* ('Hesleden a szerzetesek tulajdonában', a durhami székesegyházé volt, CDEPN. 300, *Hesleden* (3) a.), 1481: *Whitlady(e)aston* ('Aston [része] a [whitstonesi] ciszterci apácák tulajdonában', CDEPN. 25, *Aston* (46) a.); ritkábban egyes vagy többes szám birtokos esetű alakban került elő, pl. 1314: *Bisshopescanyngges* ('a [salisburyi] püspökhöz tartozó Cannings', Wilts, CDEPN. 113, *Bishops Cannings* a.), 1558x1603: *Pawles Walden* ('a Szent Pál Waldene', a londoni Szent Pál-székesegyház tulajdona volt, Herts, CDEPN. 644, *St Paul's Walden* a.), 1291x2: *Presteweston* ('a papok Westonja', a chirburyi rendházé volt, Shrops, CDEPN. 667, *Weston* (48) a.), 1221–1416: *Mun(e)chenehampton(e)* ('Hampton az apácák birtokában', a normandiai caeni Szentháromság-zárdáé volt, Glos, CDEPN. 416, *Minchinhampton* a.).

A tulajdonnévi alaprészt mögött álló megkülönböztető névrész szerepét a birtokos egyházi személyre utaló lexéma alapalakban, pl. 1348: *Stoke Abbot* ('az apáthoz tartozó Stoke', a sherborne-i apáté volt, Dorset, CDEPN. 577, *Stoke* (6) a.); illetve egyes szám birtokos esetű formában is betölthette, pl. 1304: *Astleye Abbots* ('az apát Astleyje', a shrewsburyi apát tulajdonában volt, Shrops, CDEPN. 24, *Astley* (4) a.). Az azonos funkciójú és helyzetű latin nyelvű névrészek a középkori angol településnevekben a megfelelő lexémák alapalakját, pl. 1447: *Serne Abbas* ('az apát által birtokolt Cerne', a cerne-i apátság vezetőjére vonatkoztatva, Dorset, CDEPN. 122, *Cerne* (1) a.); egyes szám birtokos esetét, pl. 1237: *Roinges Abbatisse* ('az apátnő Rodingja', a barkingi apátnő birtokában volt, Essex, CDEPN. 505, *Abbess Roding* a.); illetve többes szám birtokos esetét mutatták, pl. 1262: *Whitchurch Canonicorum* ('a kanonokok Whitchurchje', a salisburyi székesegyház tulajdona volt, Dorset, CDEPN. 673, *Whitchurch* (8) a.), *Ashby Puerorum* ('a szolgálók Ashbyje', bérleti díjából kaptak támogatást a lincolni székesegyház karénekes fiúi, Lincs, MATTHEWS 1972: 114).

A tulajdonnévi alaprészt mögött álló, egyházi intézmény birtoklására utaló megkülönböztető névrész lehetett köznévi eredetű, pl. 1244: *Lycemynistr* ('az

apátsági templomhoz tartozó Lytchett', a Sturminster Marshall-i apátsági templomé volt, Dorset, CDEPN. 390, *Lytchett Minster* a.), 1273: *Henton Charterus* ('Henton a karthauzi rendházzal', az 1232-ben alapított helybeli Locus Dei karthauzi rendházra vonatkoztatva, Avon, CDEPN. 306, *Hinton* (5) a.), néha latin nyelven is, pl. 1340: *Tolre Fratrum* ('a szerzetesek Tollerje', a máltai lovagokra vonatkoztatva, Dorset, CDEPN. 621, *Toller Fratrum* a.); legtöbbször azonban a birtokos intézmény székhelyét vagy nevét megadó tulajdonnévi lexéma volt, pl. 1303: *Wynteneyes Hertlegh* ('Hartley Wintney [főnöknője] tulajdonában', Hants, CDEPN. 283, *Hartley* (5) a.), 1257: *Offord Clunye* ('Offord Cluny [szerzeteseinek] birtokában', Cambs, CDEPN. 449, *Offord Cluny* a.), 1254: *Wyk(h)am Sancti Pauli* ('a Szent Pál Wickhamje', a londoni Szent Pál-székesegyház kanonokjaihoz tartozott, Essex, CDEPN. 677, *Wickham* (5) a.).

Az egyházi birtokosra utaló megkülönböztető névrészt tartalmazó névformák szemben állhattak más egyházi, vagy még inkább világi birtokost jelölő megkülönböztető névrésszel egyedített névalakokkal, pl. 1254: *Wyk(h)am Sancti Pauli* ('a Szent Pál Wickhamje', a londoni Szent Pál-székesegyház kanonokjai tulajdonában volt) és 1291: *Wychem Episcopi* ('Wickham a püspök birtokában', a londoni püspöké volt, Essex, CDEPN. 677, *Wickham* (5) és (3) a.); 1316: *Croppehull Episcopi* ('Cropwell [része], amely a yorki püspökhöz/érsekhez tartozik') és 1265: *Croppill Boteiller* ('Cropwell [része], amely a [warringtoni] Butler-családhoz tartozik', Notts, CDEPN. 171, *Cropwell Bishop* és *Cropwell Butler* a.); 1257: *Offord Clunye* ('Offord Cluny [szerzeteseinek] birtokában') és 1220: *Offord Willelmi Daci* ('Offord a Dacy-család tulajdonában, Cambs, CDEPN. 449, *Offord Cluny* és *Offord D'Arcy* a.).

Az egyházi birtokost azonosító megkülönböztető névrésszel ellátott névformák ugyanakkor gyakorta alkotottak oppozíciót a település valamely egyéb sajátosságát jelölő megkülönböztető névrésszel létrehozott névalakokkal, pl. 1324: *Munkheselden(e)* ('Hesleden a szerzetesek tulajdonában', a durhami székesegyházé volt) és 14. sz.: *Cald(e) Hesil(le)den* ('hideg Hesleden', egy természeti elemeknek kitett hegyen, Durham, CDEPN. 300, *Hesleden* (2) és (3) a.); 1340: *Tolre Fratrum* ('a szerzetesek Tollerje', a Máltai lovagrend birtokában) és 1340: *Tolre Porcorum* ('disznók Tollerje', Dorset, CDEPN. 621, *Toller Fratrum* és *Toller Porcorum* a.).

Azokban a megkülönböztető névrésszel ellátott névformákban, amelyekben a tulajdonnévi alaprész tartalmazott egyházi birtoklásra való utalást, a megkülönböztetést főként a település helyzetére, későbbi tulajdonosára, jellegzetes épületére, közeli hegyre, folyóra, mocsárra vonatkozó névrész valósította meg, pl. 1327: *Est Preston* ('keleti Preston', WSusx, CDEPN. 483, *Preston* (28) a.), 1327: *Preston Byset* ('Preston a Biset-család tulajdonában', Bucks, CDEPN. 483, *Preston* (14) a.), 1397: *Nunmonkton* (apácázárdájáról, NYorks, CDEPN. 419, *Monkton* (11) a.), 1385: *Preston Brokhurst* ('Preston a Brockhurst hegy alatt',

Shrops, CDEPN. 483, *Preston* (15) a.), 1291: *Preston super Steuram* ('Preston a Stour folyó mellett', Warw, CDEPN. 483, *Preston* (21) a.), 1261x2: *Preston' in Wyldemor* ('Preston a Weald Moors mocsár mellett', Shrops, CDEPN. 483, *Preston* (26) a.).

3. Összegzés

Az egyházi birtokosra utaló középkori angol településnevek jellemzően két névrészből felépülő névformák voltak. A névformákban jelentkező, a birtokos egyházi személyt, illetve intézményt jelölő lexémák állománya jól körülhatárolható, angol és latin nyelvű elemekből állt. A lexémák többnyire alapalakban váltak a helységnevek részévé, egyes névformákba azonban egyes vagy többes szám birtokos esetben épültek be. Az egyházi birtokosra utaló bővítményrész állhatott birtoktípust vagy földrajzi alakulatot jelölő köznévi alaprész, illetve tulajdonnévi alaprész mellett. Más névalakokban a tulajdonnévi alaprész tartalmazott utalást a birtokos egyházi személyre. Egyházi intézmény birtokosi szerepköre a vizsgált névformák tulajdonnévi alaprészében nem került elő. A megkülönböztető névrészt tartalmazó névalakokban nem volt ritka a hátravetett jelzős szerkezet alkalmazása. E latin (és francia) mintára keletkezett tükörszerkezetek nemcsak latin, hanem angol nyelvű megkülönböztető névrészek esetében is jelentkeztek.

Irodalom

- BEDE–MILLER, THOMAS 1999. *The Old English Version of Bede's Ecclesiastical History of the English People*. Fordította: MILLER, THOMAS. Cambridge, Ontario. http://www.yorku.ca/inpar/Bede_Miller.pdf (2016. 05. 05.)
- BÖLCSKEI ANDREA 2013. A kelta vallásosság helynévi nyomai a Brit-szigeteken. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 9: 169–184.
- CHADWICK, HENRY–DAVIE, GRACE–MACCULLOCH, DIARMAID–WILLIAMS, ROWAN et alia 2010. *Not Angels, but Anglicans. A History of Christianity in the British Isles*. Norwich, Canterbury Press.
- CAMERON, KENNETH 1969. *English Place-Names*. London, Methuen. Új kiadása: London, Batsford, 1996.
- CDEPN. = WATTS, VICTOR ed. 2006. *The Cambridge Dictionary of English Place-Names*. Cambridge, University Press. Első kiadása: Cambridge, University Press, 2004.
- DAVIES, NORMAN 2002. *Európa története*. Második kiadás. Europica Varietas sorozat. Budapest, Osiris Kiadó.
- DBPN. = MILLS, A. D., ed. 2011. *A Dictionary of British Place Names*. Negyedik, javított kiadás. Oxford, Oxford University Press.
- DILLON, MYLES–CHADWICK, NORA 2000. *The Celtic Realms. The History and Culture of the Celtic Peoples from Pre-History to the Norman Invasion*. London, Phoenix Press.

- ELIADE, MIRCEA 2006. Kelták, germánok, thrákok és géták. In: ELIADE, MIRCEA, *Vallási hiedelmek és eszmék története*. Budapest, Osiris Kiadó. 382–408.
- GELLING, MARGARET 2010. *Signposts to the Past: Place-Names and the History of England*. Harmadik kiadás. Chichester, Phillimore & Co Ltd. Első kiadása: London, Dent, 1978.
- HOUGH, CAROLE 2009. Eccles in English and Scottish Place-Names. In: QUINTON, ELEANOR ed. *The Church in English Place-Names*. Nottingham, English Place-Name Society. 109–124.
- HOUGH, CAROLE 2016. *Settlement names*. In: HOUGH, CAROLE ed. *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford, Oxford University Press. 87–103.
- JAMES, ALAN G. 2009. *Eglēs / Eclēs and the formation of Northumbria. In: QUINTON, ELEANOR ed. *The Church in English Place-Names*. Nottingham, English Place-Name Society. 125–150.
- MATTHEWS, CONSTANCE MARY 1972. *Place-Names of the English-Speaking World*. Worcester–London, Weidenfeld and Nicolson.
- PICKLES, THOMAS 2009. *Biscopas-tūn, muneca-tūn and prēosta-tūn: dating, significance and distribution*. In: QUINTON, ELEANOR ed. *The Church in English Place-Names*. Nottingham, English Place-Name Society. 39–107.
- REANEY, PERCY HIDE 1960. *The Origin of English Place-Names*. London, Routledge and Kegan Paul.
- ROSS, DAVID 2004. *The Celts of the British Isles. From the Earliest Times to the Viking Invasion*. New Lanark, Geddes & Grosset.
- SZÁNTÓ GYÖRGY TIBOR 1986. *Anglia története*. Budapest, Kozmosz Könyvek.